М. МЕҺДИЗАДӘ
Педагожи элмләри намизәди.

ТӘРБИЙӘНИН РОЛУ ҺАГГЫНДА

Педагожи тарихиндә тәрбийәнин ролуна даир мүхтәлиф нәзәриййәләр ирәли сүрүлмүш вә узун-узады мүбаһисәләрә мейдан верилмишдир. Мүхтәлиф ичтимаи мүнасибәтләрә вә синфи-фәлсәфи көрүшләрә истинад эдән бу нәзәриййәләрин бә'зиләри кәнч нәслин инкишафында вә етишмәсиндә тәрбийәнин ролуну инкар этмиш, ирсиййәти әсас амил кими гәбул этмишләр. Башгалары ирсиййәтин тә'сирини инкар этмиш, ичтимаи мүһитин тә'сирини, тәрбийәни әсас көтүрмүш вә һәтта тәрбийәнин ролуну һәддиндән артыг гиймәтләндирмәйә чалышмышлар.

Орта әсләрдә (XVII әсрә гәдәр) бүтүн габилиййәтләрин, һәтта мәфкурә вә әхлаги сифәтләрин белә, валидейндән ушаға ирсән кечдиййини иддиа эдән фикирләр һөкм сүрүрдү. О заманки ичтимаи гурулушун мәһсулу олан бу „нәзәриййә"йә көрә „аличәнаб" вә „мә'рифәтли" феодал вә ә'янларын ушаглары да валидейнләри кими „аличәнаб" вә „мә'рифәтли" олмалы имишләр; зәһмәткешләрдән исә анчаг зәһмәткешләр төрәйәчәкмиш. Ушаг вә кәнчин әдәбли вә я әдәбсиз олмасынын сәбәбини, онун тәрбийәсиндә дейил, нәслинин „үлвилийиндә", „затында" ахтарардылар. Тахт вә тачын, мүлк вә малын ханзадәләрә вә бәйзадәләрә мәхсус олмасыны нәзәри чәһәтдән әсасландырмаг үчүн бу мүртәче нәзәриййәдән әсрләр бою чох истифадә эдилмишдир.

XVII әсрдә вәзиййәт көкүндән дәйишди. Ени синиф—буржуа синфи мейдана чыхды. Бу синиф истеһсалаты өз әлинә алдығы һалда һөкумәт игтисади чәһәтдән ондан зәиф олан феодалларын әлиндә иди. Ирсиййәт „нәзәриййәси" феодалларын сияси ағалығынын зәруриййәтини сүбут этмәйә көмәк эдирди. Ени синфин габагчыл мүтәфәккирләри ирсиййәт нәзәриййәсини кәскин тәнгидә галхышдылар. Ирсиййәт нәзәриййәси әлейһинә чыхан габагчыл буржуа мүтәфәккирләриндән биринчиси инкилис философ вә педагогу Чон Локк (1632—1704) олмушдур. Чон Локк „идеяларын фитрилийи" нәзәриййәсини инкар этди. Онун фикринчә ушаг дүняя кәлдикдә онун руһу ағ лөвһәйә (tabula rasa) бәнзәр. Белә бир фәлсәфи көрүшүндән Локк, нәтичә чыхараг инсанын инкишафында ирсиййәтин дейил, тәрбийәнин бөйүк ролу олдуғуну гейд этди. „Тәрбийә һаггында фикирләр" адлы әсәриндә Локк языр ки, „тәсадүф этдиййимиз яхшы вә я пис, хейирли вә я хейирсиз адамларын онда доггузу тәрбийәләринин сайәсиндә белә олмушлар"[1].

XVIII әсрин франсыз материалистләри: Һелветси (1715 — 1771), Дени Дидро (1713 — 1784) вә б. Локкун тәрбийә һаггындакы фикирләрини тә'гиб эдәрәк ону даһа дә ирәли апардылар. Хүсусән Һелветси, ирсиййәтин тә'сирини тамамилә инкар эдир вә „тәрбийә һәр шейә гадирдир" — дейирди. Һелветсийә көрә: „биз нә исәк тәрбийәнин мәһсулуюг"[2]. Бурада гейд эдилмәлидир ки, Һелветси тәрбийә сөзүнү әсл мә'насында даһа кениш дүшүнүр. Һелветсин фикирләрини тәһлил эдәрәк Маркс языр ки: „Һелветсийә көрә, инсаны тәрбийә етишдирир, тәрбийә сөзү алтында исә о, бу сөзүн әсл мә'насындан башга, һәм дә фәрдин яшайыш шәраитинин мәчмууну дүшүнүр"[3] ки, бу

[1] Чон Локк, педагожи әсәрләри, сәһ. 72 1939.
[2] Һелветси, „Инсан һаггында", сәһ. 413 1938.
[3] Маркс вә Энкелс, әсәрләри, ч. III. сәһ. 162

да ичтимаи мүһитдән ибарәтдир. Бурада Һелветси ичтимаи мүһитин, тәрбийәнин гүввәсини һәддиндән артыг гиймәтләндирир ки, бу да о заман Дени Дидронун э'тиразына сәбәб олмушду. Һелветсийә мүрачиәт эдәрәк Дени Дидро язырды ки: „Сиз тәрбийәнин **һәр шейә** гадир олдуғуну тәсдиг эдирсиниз, „Тәрбийә **чох шейә** гадирдир" десәниз, даһа яхшы оларды".

Чон Локкун вә франсыз материалистләринин бу фикирләрини әсас тутараг утопист сосялистләр—Сен Симон, Шарл Фур'е вә Роберт Оуен чәмиййәти тәрбийә васитәсилә дәйишмәк мүмкүн олдуғуну иддиа этдиләр.

Чон Локк, франсыз материалистләри вә сонра да утопист сосялистләр тәрбийәнин ролуна даир габагчыл фикир ирәли сүрдүләр, лакин буну дүзкүн һәлл эдә билмәдиләр. Онларын әсас сәһвләри ондан ибарәт иди ки, инсаны шәраит вә тәрбийәнин пассив, механики бир мәһсулу һесаб эдирдиләр. Онларын фикриндән белә чыхырды ки, инсан мүһитин әлиндә оюнчагдыр; о, ирадәсиз мәхлугдур вә мүһит она тә'сир эдән кими о, һәмин тә'сирә дәрһал мә'руз галыр. Онлар баша дүшә билмирдиләр ки, мүһитин өзүнү дәйишән инсандыр. Инсан өз ингилаби фәалиййәти васитәсилә өзүнү әһатә эдән мүһити, шәраити вә бу просесдә өз хүсуси тәбиәтини дәйишдирир. Фейербах һаггындаки тезисләриндә Маркс франсыз материалистләрини тәнгид эдәрәк языр: „Шәраит вә тәрбийәнин дәйишилмәси һаггында олан материалист тә'лим унудур ки, шәраит инсанлар тәрәфиндән дәйишдирилир вә тәрбийәчинин өзүнү тәрбийә этмәк лазымдыр"[1]. Йә'ни инсаны етишдирән мүһитин өзүнү дә дәйишдирмәк, енидән гурмаг вә етишдирмәк лазымдыр. Беләликлә, капитализмин инкишаф этдийи бир дөврдә, буржуа педагожисиндә тәрбийәнин ролуна даир бөйүк бир никбинлик һөкм сүрүрдү.

XIX әсрин бөйүк рус мүтәфәккирләри Белински, Чернышевски, Добролюбов вә башгалары да тәрбийәнин инсан чәмиййәтиндә һәлледичи ролу олдуғуна инанырдылар. Онлар нәинки айры-айры фәрдләрин, бәлкә бүтүнлүклә дөвләтин, һәтта чәмиййәтин мүгәддәратынын дүзкүн гурулмуш тәрбийәдән асылы олдуғуну ирәли сүрүрдүләр. Белински язырды: һәм һәят, һәм өлүм, һәм хилас олмаг, һәм дә мәһв олмаг тәрбийәдән асылыдыр. „Тәрбийә инсаны я хейирхаһ Сократ вә я позғун Нерон эдәр"[1].

XIX әсрин ахырларында вә XX әсрин әввәлләриндә—империализм дөврүндә—капитализмин тәнәззүлә башладығы бир дөврдә—буржуа педагожисиндә тәрбийәнин ролуна даир енидән мүртәче нәзәриййәләр мейдана чыхды. Инкишаф этмиш вә мөһкәмләнмиш олан фәһлә синфи гаршысында өзүнү зәиф көрән буржуа, Ленин демишкән, вәзиййәтини мүһафизә этмәк мәгсәдилә орта әсрин мүртәче фикирләрини чанландырмаға чалышыр. Тәрбийәнин ролуна даир олан никбинлик, бәдбинликлә әвәз эдилир. Алман философу Шопен Һауэр (1788—1860) бу бәдбинлийә бинөврә гоюр. Шопен Һауэрә көрә, инсан һеч бир заман дәйишмир. О, „Инсан сәчиййәсинин нөгсанларыны йох этмәйә тәшәббүс этмәк, миси гызыла чевирмәйә тәшәббүс этмәйә бәнзәр"—дейә языр.

Шопен Һауэрә көрә инсан сәчиййәсинин, әхлаги сифәтләринин рүшеймләри ирсиййәтин күчү илә мүәййән эдилир вә тәрбийә олса—олса бу рүшеймләрин мүсбәтләрини инкишаф этдирмәйә, мәнфиләринин инкишафыны исә, мүәййән заман ичиндә юбатмаға чалыша биләр.

Алман иргчи мүртәче педагожиси бу элмә зидд „нәзәриййә" әсасында алман иргинин фитрәтән али ирг олдуғуну вә габилиййәтчә бүтүн халглардан үстүн олдуғуну ирәли сүрәрәк, алман империалистләринин гарәтчилик сиясәтини доғрултмаға чәһд эдирди. Демәк, мүртәче алимләр ирсиййәти ушағын инкишафыны шәртләндирән башлыча амил кими ирәли сүрүрләр.

Икинчи бир тәрәфдән Алманияда „мүһит педагожиси" адланан башга бир мүртәче нәзәриййә яйылмаға башлады. Бурада да ушағын мүгәддәратынын „дәйишмәз мүһитдән" асылы олдуғуну исбата чалышдылар. „Дәйишмәз мүһит" мәфһуму алтында исә, онлар буржуа чәмиййәтини нәзәрдә тутурдулар. Бу „нәзәриййәйә" көрә". дәйишмәз мүһит" әсас бир амил кими нәинки тәкчә ушаг әхлагыны, һәм дә физики кейфиййәтләрини шәртләндирир.

Бунлардан башга барышдырычы нәзәриййәләр дә мейдана чыхды; бу нәзәриййәләр ушағын бир тәрәфдән ирсиййәт, о бири тәрәфдән „дәйишмәз мүһитин" тә'сири алтында инкишаф этдийини

[1] Маркс вә Энкелс, әсәрләри, IV ч. сәһ. 590.

[1] Белински, педагожи әсәрләри, сәһ. 2.

ирэли сүрдүлэр. Бу сонунчу—„Ики амил нэзэриййэси" ады илэ мәшһурдур. Бә'зи буржуа алимлэри (Стенли Холл, Бинэ вэ б.) XIX эсрин ахырларында „Ики амил нэзэриййэси" зәмининдә ушаг һаггында педоложи адлы ени бир „элмин" эсасыны гойдулар. Мөвзуу вэ мүндәрәчәси бәлли олмаян бу „элм" ушағын инкишаф вэ етишмэсинин сэбэблэрини белэ бир „ганунла" изаһ этмэйэ чалышырды ки, куя ушағын талеи бир тэрэфдэн биоложи вэ о бири тэрэфдэн ичтимаи амиллэрлэ, ирсиййэт вэ нэмэ'лум дэйишмэз мүһитин тэ'сири илэ фаталистик олараг шэртлэнир. Бу „ганун" тэрбийэнин вэ тэрбийэчинин ролуну кэнарда бурахыр. Педоложи өз эсас „ганунуна" истинад эдэрэк бә'зи ушагда өзүнү көстэрэн эхлаги, эгли вэ физики нөгсанларын сэбэбини онун тэрбийэсиндэ дейил, ирсиййэтиндэ—ата-анасында, эчдадында, гоһумларында вэ һэмчинин мүһитиндэ ахтарырды. Тэрбийэнин ролу вэ тэрбийэ һаггында элм олан педагожинин ролу инкар эдилирди.

Бүтүн бу "нэзэриййэлэр" нэ гэдэр мүхтэлиф олсалар да бир нөгтэдэ бирлэшир вэ исбат этмэйэ чалышырлар ки, а) куя истисмарчы синфин ушаглары, нэслиндэн вэ мүһитиндэн (рифаһ яшамасы) асылы олараг зэка вэ габилиййэтлэри э'тибарилэ үстүн олурлар. Она көрэ дэ эгли эмэклэ элагэдар олан (сиясэт, элм кими) вэзифэлэрэ һазырланмалыдырлар. Зэһмэткеш ушаглары исэ, куя, зэка э'тибарилэ кэсирли олурлар, она көрэ дэ физики эмэк үчүн етишдирилмэлидирлэр; б) куя чэмиййэтдэ „али" вэ „ибтнади" иргләр вардыр вэ „ибтидаи" иргләр зэкаларынын мэһдудлуғу сэбэбилэ „али" игрлэрин идарэ вэ истисмары алтында яшамаға мэһкумдурлар (алман фашистлэринин мэнфур ирг нэзэриййэси кими); в) куя, валидейнлэрин нөгсанлары, эгли габилиййэтлэри ушаглара ирсэн кечир вэ буна көрэ дэ ушагларын дэрсдэ кери галмаларыны, эхлагларындаки нөгсанларыны йох этмэк үчүн тэрбийэ, педагожи мэктэб, мүэллим ачиздир, күчсүздүр.

Элавэ эдилмэлидир ки, мүртэче буржуа алимлэринин ирэли сүрдүклэри педоложи „элми" бир заманлар тэнгидсиз олараг совет мэктэби шэраитинэ дэ көчүрүлмүшдү. ҮИК (б) П МК „Халг Маариф Комиссарлыглары системиндэ педоложи тэһрифлэр һаггында" 1936-чы ил 4 июл тарихли гэрарында педоложинин яланчы бир элм олдуғуну, онун синфи-ичтимаи көклэрини ифша этди, кэнч нэслин тэрбийэси саһэсиндэ, совет мэктэби ишлэриндэ бөйүк зиянлар вердийини көстэрди, она көрэ дэ бу „элмин" лэғв эдилмэсини лазым билди.

Белэликлэ буржуа педагожиси ушағын инкишафында ирсиййэт, мүһит вэ тэрбийэнин ролуну дүзкүн изаһ эдэ билмэди. Я тэрбийэни һэр шейэ гадир адландырды (габагчыл алимлэр), я да онун ролуну инкар этди (мүртэче алимлэр).

Элмин бу мүһүм мэсэлэсини дэ марксизм-ленинизм классиклэри һэлл этди.

Мэ'лумдур ки, марксизмэ көрэ һэр бир һадисэнин инкишафы, ону эһатэ эдэн мүэййэн шэраит ичэрисиндэ мүмкүн олур, һэр бир һадисэ мүэййэн башга һадисэлэрэ бағлыдыр вэ онларла шэртлэнир. Сталин йолдаш языр ки: „Һэр бир һадисэйэ этрафдаки һадисэлэрлэ сых элагэдар шэкилдэ, ону эһатэ эдэн һадисэлэрдэн асылы шэкилдэ бахыларса, бу һадисэ анлашыла билэр вэ эсасландырыла билэр".[1]

Бу нөгтейи-нэзэрдэн ушағын инкишафы бир истисна тэшкил эдэ билмэз, о да мүэййэн һадисэлэрэ бағлыдыр, мүэййэн һадисэлэрлэ шэртлэнир. Ушаг чанлы бир үзвиййэт, тэбии, биоложи бир варлыг олараг дүняя кэлир, она көрэ дэ ирсиййэтин мүэййэн тэ'сири, онун инкишафында өзүнү көстэрмэйэ билмэз. Ушаг инсан чэмиййэтиндэ, мүэййэн мүһитдэ доғулур, яшайыр, инкишаф эдиб бөйүйүр, она көрэ дэ ичтимаи мүһитин тэ'сириндэн тэчрид эдилэ билмэз, бу тэ'сирэ мэ'руз галыр. Марксизм нэ ирсиййэт, нэ дэ мүһит амилинин тэ'сирини инкар эдир. Лакин мэсэлэ һэгигэтэн мөвчуд олан бу амиллэрин тэ'сирини э'тираф этмэкдэ дейил, эсл мэсэлэ бу амиллэрин маһиййэтини вэ тэ'сиринин хүсусиййэтини, тэрбийэ илэ олан мүнасибэтлэрини элми олараг изаһ этмэкдэдир, мэсэлэ тэрбийэнин һэгиги ролуну айдынлашдырмагдадыр.

Ирсиййэтин ролу. Ушаг нэ кими эһтиятла дүняя кэлир? Ушаг өзү илэ бэрабэр дүняя һеч бир һазыр идея вэ сэчиййэ кэтирмир. Эйни заманда о, ағ лөвһэйэ бэнзэр руһла да дүняя кэлмир.

---

[1] Сталин. „Ленинизм мэсэлэлэри", сэһ. 614, Азэрнэшр, 1939.

Ушаг кәләчәк рүһи инкишафы үчүн мүәййән вә лазым олан зәминлә доғулур. Бу да һәр шейдән әввәл онун үзвиййәти вә хүсусән әсәб системидир. Әсәб системи мүхтәлиф психи просесләрин етишмәси вә инкишафыны тә'мин этмәк үчүн шәраит тәшкил эдир. Маркс вә Энкелс язырлар ки, бир чанлы вә тәбии варлыг кими инсан тәбиәтдән: „гисмән тәбии гүввәләрлә, һәяти гүввәләрлә фәргләнир, о фәал тәбии бир варлыгдыр; бу гүввәләр онда тәбии имканлар, габилиййәтләр шәклиндә сөвг-тәбииләр (инстинктләр) шәклиндәдирләр"[1].

Инсандаки тәбии веркиләрин[2] маһиййәти нәдир? Тәбии веркиләр психи инкишафын дахили имканларыдыр. Бунлар һазыр габилиййәтләр дейил. Дистервег (1790—1866) демишкән, габилиййәтләрин етишмә вә инкишафы үчүн имкан тәшкил эдән тәбии зәминдир. Ушағын конкрет бир шәраитдә инкишафы буну исбат эдир. Мәс.: анадан ени доғулан ушагда нә һафизә, нә тәфәккур, нә дә нитг кими психи просесләр вардыр. Лакин бу вә бу чүр психи просесләрин әмәлә кәлмәсинә зәмин олан тәбии веркиләр ушаға фитрән кечир ки, буну да валидейнләрдән ирсән кечмә кими дар мә'нада дейил, нәсилдән-нәслә кечмә кими кениш мә'нада дүшүнмәк лазымдыр.

Ушагдаки тәбии веркиләр инкишаф нәтичәсиндә бу вә я башга габилиййәтләри доғурур. Маркс вә Энкелс язырлар ки, инкишаф нәтичәсиндә, „Фәрдләрдә һәлә ялныз тәбии веркиләр шәклиндә олан бә'зи габилиййәтләр, һәгиги гүввәләр кими фәалиййәтә башлайырлар"[3]. Беләликлә габилиййәтләр, мүәййән фәалиййәт вә инкишаф нәтичәсиндә әмәлә кәлән бир конкрет кейфиййәт олмалары э'тибарилә тәбии имканлардан фәргләнирләр. Лакин бурасыны да гейд этмәк лазым кәлир ки, ушаг анадан доғулуркән бә'зи габилиййәтләрә дә малик олур. Мәс.: исти, союг, ағры һисс этмәси, бә'зи дад вә ийи билмәси, һәзз вә нараһатлыг дуймасы буну сүбут эдир. Тәбии имканлар дедикдә үмумбәшәри тәбии имканлар, һәр бир ушаға мәхсус олан тәбии имканлар нәзәрдә тутулур.

Беләликлә, ирсиййәт васитәсилә ушаға кечән һазыр кейфиййәтләр дейил, тәбии веркиләрдир ки, бунлар да мә'нәви инкишаф үчүн зәруридирләр. Лакин тәбии веркиләр мә'нәви инкишаф үчүн мүстәгилл һәрәкәт гүввәси тәшкил этмир. Онун үчүн дахили имканлар ярадыр. Башга сөзлә, ирсиййәт фаталистик олараг ушағын кәләчәк мүгәддәратыны һәлл этмир. Ушағын нә кими ирадәси, сәчиййәси, дүнякөрүшү вә с. олачағы ирсиййәтлә мүәййән эдилмир. Ирсиййәт бу чүр кейфиййәтләрин әмәлә кәлмәси үчүн бә'зи шәраит һазырлайыр, имканлар ярадыр. Бунлары һәята кечирән, ярадан, етишдирән ичтимаи мүһит вә тәрбийәдир. Тәрбийәсиз бу имканлар имкан олараг галыб, өзләрини бирузә вермәзләр.

Мүһитин ролу. Мүһит мәфһуму мүндәрәчәси э'тибарилә чох кенишдир. Бу мәфһум фәрдин һәят вә инкишафынын әлагәдар олдуғу харичи шәраитин һамысыны әһатә эдир. Бурая һәр шейдән әввәл тәбии мүһит дахилдир. Маркс вә Энкелс язырлар ки, „Инсанын чисмани, тәбии, һәгиги, чанлы, һәссас бир варлыгдан ибарәт олмасы... көстәрир ки, о өз һәятыны анчаг һәгиги вә һисс эдилә билән шейләр үзәриндә тәзаһүр этдирә биләр"[1]. Һәгиги вә һисс эдилә билән шейләр ушағын дуйғу үзвләринин инкишафы үчүн, шүурунун инкишафы үчүн зәруридир. Лакин ушағы әһатә эдән мүһит тәбии мүһитлә мәһдуд олараг галмыр. Һейван баласындан фәргли олараг ушаг ичтимаи мүһитдә доғулур, бурада яшайыр вә бурада бөйүйүр. Ичтимаи мүһит мәфһуму алтында һәр шейдән әввәл ушағы әһатә эдән, ону бәсләйән, она гайғылар көстәрән инсанлар, инкишафы үчүн шәраит ярадан инсанлар нәзәрдә тутулур. Даһа сонра ичтимаи мүһит мәфһуму инсанларын яратмыш олдуғу истеһсал һәяты, ичтимаи мүнасибәтләри, сияси вә мәдәни һәяты, һаким мәфкурәләри вә с. әһатә эдир. Белә мүһитдә доғулуб бөйүйән ушағын бу мүһитин тә'сиринә мә'руз галмасы тәбиидир. Лакин бу мүһит ушаға, франсыз материалистләринин дүшүндүйү кими, механики олараг тә'сир этмир. Зира ушаг пассив дейил, фәалиййәтдәдир вә фәалиййәт просесиндә дә о, мүһитин тә'сиринә мә'руз галыр. Ичтимаи мүһит —педологларын иддиасынын әксинә олараг—дәйишмәз дейил, ушағын мү-

[1] Маркс вә Энкелс, әсәрләри ч. III, сәһ. 642.
[2] Тәбии имканлар, русча „задаток" сөзүнүн гаршылығы кими ишләдилир.
[3] Маркс вә Энкелс, әсәрләри ч. IV, сәһ. 286.

[1] Маркс вә Энкелс, әсәрләри, ч. III, с. 643.

һәддәратыны фаталистчәсинә, йә'ни гәзаву-гәдәр күчүнә һәлл едә билмәз, о, тарихидир, инкишаф едир. Инсанларын истеһсал мүнасибәтләри, сияси көрүшләри вә с. дәйишир, инкишаф едир. Беләликлә ичтимаи мүһит бүтүнлүклә дәйишир. Бу дәйишиклийин сәбәби дә инсанларын ингилаби фәалиййәтидир. Ингилаби фәалиййәтләри нәтичәсиндә инсанлар нәинки анчаг мүһити, юхарыда дейилдийи кими, өз тәбиәтләрини дә дәйишдирирләр, ени габилиййәтләр газанырлар. Ингилаби фәалиййәт нәтичәсиндә кечмиш чаризм Русиясында сосялизмин гурулмасы бунун чанлы сүбутудур. „Шәраит инсанлары ятратдығы кими, инсанлар да шәраити ярадырлар"[1]. Маркс вә Энкелс язырлар ки, әкәр инсан биликләрини, дуйғуларыны вә саирәни һисс едилән, бу аләмин вердийи тәчрүбәдән алырса, о һалда, әтраф мүһит елә бир шәкилдә гурулмалыдыр ки, инсан орада һәгиги инсанлығы дәрк етсин, орада инсани сифәтләри өзүндә тәрбийә етмәйә вәрдиш етсин.

Бүтүн бунлардан мә'лум олур ки, мәсәлә мүһитин инсана тә'сирини е'тираф етмәкдә йох, о мүһитин тәбиәтини баша дүшмәкдә, фәрдлә олан мүнасибәтини изаһ етмәкдә вә о мүһити енидән елә гурмагдадыр ки, ушаг ондан инсани кейфиййәтләр алсын. **Беләликлә, мүһит инсана механики олараг тә'сир етмир. Инсан фәалиййәти сайәсиндә мүһити дәйишдирир вә ондан тә'сир алыр. Мүһитин ролу беләдир.**

Тәрбийәнин рәһбәр ролу. Тәрбийә, ичтимаи мүһитин ушаг үзәринә олан тә'сиринин шәклидир. Песталотси демишкән ушаг, гейри камил, лакин инкишафа габил бир варлыг кими дүняя кәлир. Мәгсәдә мувафиг вә планла гурулмуш тәрбийә просеси олмазса, ушағын фитрән вә ирсән кәсб етдийи дахили имканлары—тәбии веркиләри һәгиги гүввәйә — габилиййәтләрә чеврилмәз. Тәрбийә просеси олмазса, ушаг һәм дә мүһитдән лазыми тә'сир ала билмәз. Беләликлә, һәм ирсиййәтин вә һәм дә тәбии вә ичтимаи мүһитин ятратмыш олдуғу имканлардан ялныз вә енә дә ялныз тәрбийә просесиндә истифадә едилир. Буну бир нечә мисал үзәриндә айдынлашдыраг:

а) мә'лумдур ки, ушаг зәиф вә чох ачиз бир варлыг кими дүняя кәлир. Бөйүкләрин тәрбийәси — бәсләмәләри, гайғылары сайәсиндә о, мөһкәмләнир, онун физики вә мә'нәви габилиййәтләри үзә чыхыр, инкишаф едир. Әтрафдакиләрлә әлагәйә киришмәк вә тәрбийә сайәсиндә ушаг дил ачыр. Нитги васитәсилә харичи аләмлә олан мүнасибәтләрини низама салыр. Бундан истифадә едән бөйүкләр тәрбийәви тә'сирләри ушаг үзәриндә даһа чох кенишләндирирләр. Беләликлә, нитг исте'дадларилә доғулан ушаг ялныз бөйүкләрин тәрбийәси нәтичәсиндә дил габилиййәтини кәсб едир. Бөйүкләрин тәрбийә фәалиййәти олмазса, ушагда олан нитг габилиййәти вә башга тәбии веркиләри инкишафсыз галарды;

б) бу тәрбийә ушағын һәят вә фәалиййәти үчүн шәраит ярадыр. Ушағын фәалиййәтини мә'лум истигамәтә сөвг едир. Бу мәсәлә һәр шейдән әввәл ушағын оюнуна, әйләнчәсинә, бөйүкләрин әмәк вә ичтимаи-сияси һәятында иштирак етмәсинә, хүсусилә тә'лиминә аиддир. Белә бир фәалиййәтин сайәсиндә ушағын мөвчуд габилиййәтләри инкишаф едир, онда бир сыра ени габилиййәтләр дә ояныр. Инсанын әмәк просесини таһлил едәрәк Маркс языр ки, бу просес онун юхуламагда олан габилиййәтләрини ояндыр. Тә'лим дә ушағын әмәк, фәалиййәти олдуғундан ушағын ени габилиййәтләрини үзә чыхардыр, инкишаф етдирир;

в) тәрбийә нәтичәсиндә ушаг һәм тәбии вә һәм дә ичтимаи мүһити дәрк едир, нәинки тарихи кечмиши өйрәнир, һәтта тарихи кәләчәк һаггында да муәййән тәсәввүр әлдә едир. Тә'лим нәтичәсиндә онун мә'нәви һәяты ени мәзмун кәсб едир, о, бәшәриййәтин ятратмыш олдуғу биликләр сәрвәтилә силаһланыр, тәчрүбәләр газаныр. Ушагда муәййән әхлаги кейфиййәтләр, муәййән дүнякөрүшү әмәлә кәлир;

г) ушағын һәм физики вә һәм дә мә'нәви инкишафы тәрбийә просесиндә баша кәлир. Бу да ушаға ирсән фитри олараг кечән кейфиййәт вә исте'дадларын үзәринә бә'зи әлавәләр етмәкдән ибарәт олдуғу баша дүшүлмәмәлидир. Тәрбийә просесиндә бу кейфиййәт вә исте'дадлар дәйишир, енидән гурулур, ени мәзмун кәсб едир, ени габилиййәтләрә зәмин олмаг үчүн әлверишли шәклә дүшүр. Тәрбийә нәтичәсиндә бә'зи кейфиййәтләр итир, башгалары илә әвәз едилир;

ғ) тәрбийәнин нәтичәсиндә ушагларда фәрди хүсусиййәтләр муәййән шәклә

[1] Маркс вә Энкелс, әсәрләри ч. IV, сәһ. 29.

дүшүр. Мә'лумдур ки, бүтүн ушаглар, юхарыда дейилдийи кими, инсанларын һамысына хас олан чох тәбии веркиләрлә дүнйя кәлирләр. О һалда ушагларда фәрди хүсусиййәтләрин әмәлә кәлмәсинә, ушагларын габилиййәтләри арасындаки фәргин әмәлә кәлмәсинә сәбәб нәдир? Шүбһәсиз ушаглар арасында бә'зи фитри фәрг мөвчуддур, лакин бу чох да бөйүк дейилдир. «фәлсәфәнин диләнчилийи" адлы әсәриндә Маркс языр ки, „Адам Смит чәнаб Прудондан даһа чох узагкөрән иди. О, фәрдләрин фитри габилиййәтләри арасындаки фәргин һәгигәтән тәсәввүр этдийимиздән даһа аз олдуғуну чох яхшы көрмүшдүр»[1]. Енә орада Маркс гейд эдир ки, «Фәрдләрин тәбии веркиләри арасында олан фәрг, әмәк бөлкүсүнүн сәбәбиндән артыг нәтичәсидир». Доғрудур бә'зи һалларда фитри фәрг ушагларда чох ачыг вә эркән көрүнүр. Мәс.: бә'зи ушагларда рәсмә, мусигийә, риязийята вә с. кичик яшлардан э'тибарән чох бөйүк габилиййәтләр олдуғу тәзаһүр эдир. Бунларын сәбәби бир тәрәфдән фитри олараг верилән исте'дадларда олса да, ялныз бунунла мәсәләни изаһ этмәк мүмкүн дейилдир. Маркс вә Энкелс мүртәче буржуа алимләринин „Анадан кәлмә шаир, мусигишүнас, философ вә с. һаггында олан сәфеһ"[2] нәзәриййәләрини амансыз тәнгид эдирләр. Онлар язырлар ки, „Рафаэл кими фәрдләрин талантларынын инкишафы тамамилә тәләбдән асылыдыр, тәләб исә, өз нөвбәсиндә әмәк бөлкүсүндән вә онун инсанлар үчүн яратмыш олдуғу маариф шәраитиндән асылыдыр"[3]. Минләрлә талантларын чаризм Русиясында мәһв олдуғу бир һалда совет өлкәсиндә бунларын сайсыз һесабсыз етишмәси бунун чанлы дәлилидир. Ушагларда олан бә'зи фитри фәргләр, онларын фәрди хүсусиййәтләри вә габилиййәтләри арасындаки фәргин әмәлә кәлмәсинә имканлар ярадыр. Лакин, бу имканларын һәгигәтә чеврилмәси үчүн тәләб, шәраит, ушагларын һәят вә фәалиййәтләринин тәшкили—йә'ни тә'лим-тәрбийәләри һәллэдичи рол ойнайыр;

д) бүтүн юхарыда дейилән вә буна охшар вәзифәләрин тәрбийә просесиндә һәлли ушағын бөйүдүкчә сәчиййәсини мүәййәнләшдирир, онун дүнякөрүшүнү дәринләшдирир вә кенишләндирир. Тәрбийә вә тә'лим нәтичәсиндә ушаглар вә кәнчләр тәһсил алыр, ичтимаи һәята һазырлашыр, ичтимаи һәятда вәзифә дашымаға етиширләр.

Беләликлә тәрбийә, ичтимаи мүһитин әсас тә'сир шәкли олараг мүһитин яратмыш олдуғу әлверишли шәраитдән истифадә эдир, ирсән ушаглара верилән дахили имканлары бир һәгиги фәалиййәтә, йә'ни габилиййәтә чевирир. Бүтүн бунлар ушағын инкишафында тәрбийәнин һәллэдичи ролу олдуғуну көстәрир.

Сосялизм гурулушу шәраитиндә тәрбийә, һәгигәтән гүдрәтли бир гүввә кәсб эдир, Совет дөвләти әлиндә бүтүн зәһмәткеш халгын мәнфәәтинә хидмәт эдән бөйүк бир васитәйә чеврилир.

Тәрбийәнин белә бир шәрәфли вәзифәси вә онун көркәмли ролу Маркс тәрәфиндән даһа айдын көстәрилмишдир. Маркс языр: „...фәһлә синфинин даһа чох мүнәввәр олан гисми баша дүшүр ки, о синфин, демәли бүтүн бәшәриййәтин кәләчәйи бүтүнлүклә фәһлә кәнч нәслинин тәрбийәсиндән асылыдыр"[1].

В. И. Ленин вә И. В. Сталин кәнч нәслин тә'лим-тәрбийәсинин, Совет дөвләти шәраитиндә, сон дәрәчә бөйүк әһәмиййәт кәсб этдийини дәфәләрлә сөйләмишләр. Вәтәндаш мүһарибәсинин горхулу күнләриндә белә, кәнч нәслин коммунист тәрбийәсинә даир Лениннин тез-тез язмасы вә нитгләр сөйләмәси, хүсусилә 1920-чи ил октябрын 2-дә коммунист кәнчләр иттифагынын 3-чү гурултайында кәнчләрин вәзифәләринә даир өйләдийи тарихи нитг—сосялизм гурулушу шәраитиндә онун тәрбийәйә нә гәдәр бөйүк гиймәт вердийини көстәрир.

Кәнчләрә мурачиәт эдәрәк Ленин дейир ки: „Сиз коммунизм чәмиййәти гурмалысыныз...

Гаршынызда гурулуш вәзифәси дурур вә сиз буну ялныз бүтүн мүасир билийә йийәләнмәклә коммунизми әзбәрләнмиш һазыр формулалардан, мәсләһәтләрдән, ресептләрдән, әмр вә програмлардан, сизин билаваситә ишинизи бирләшдирән чанлы бир шейә чевирмәйи, коммунизми практики ишиниз үчүн рәһбәрлийә чевирмәйи бачармагла һәлл эдә биләрсиниз.

Бүтүн кәнч нәслин тәһсил, тәрбийәси вә йүксәлдилмәси ишиндә әсас тутмалы олдуғунуз вәзифә, бах, будур,"[2].

[1] Маркс, „Фәлсәфәнин диләнчилийи". сәһ. 120. 1931.
[2] Маркс вә Энкелс, әсәрләри, ч. IV, сәһ. 411.
[3] Енә орада, сәһ. 380.

[1] Маркс вә Энкелс, әсәрләри, ч. XIII, һиссә 1, сәһ. 199,
[2] Ленин, кәнчләр һаггында, сәһ. 40—41. Ушаг кәнчләр нәшр. 1940.

Беләликлә, тәрбийәнин ролу гурулушумузда она көрә бөйүкдүр ки, онун васитәсилә кәнчләр коммунизмин мүгтәдир гуручулары кими етиширләр.

Партиямызын XVIII гурултайында Молотов йолдаш, тәрбийәнин ролуну гейд этмәк мәгсәдилә дейирди ки, бүтүн галан вәзифәләрин еринә етирилмәси, сөзүн ән кениш мә'насында коммунист тәрбийәсинин мүвәффәгиййәтләриндән асылыдыр.

Партиямыз, кәнч нәслин тәрбийәсилә чидди мәшғул олмағы һәмишә мүһүм бир вәзифә кими ирәли сүрүр. Она көрә дә партиямызын бу барәдә гәбул этдийи бир сыра тарихи гәрарлары, о чүмләдән мәфкурә чәбһәсиндәки фәалиййәтимизи кенишләндирмәйи тәләб эдән „Ленинград“ вә „Звезда“ мәчмуәләри һаггындаки гәрар һеч дә тәсадүфи дейилдир.

Партиямызын бу тарихи гәрарларында йүксәк ролу дәфәләрлә гейд олунан коммунист тәрбийәсинин сосялизм шәраитиндә гүдрәтли бир амил олмасынын сәбәбини, мәгсәд вәһдәтиндә, тәрбийә үчүн ярадылмыш олан әлверишли шәраитдә, халгымызын сияси вә әхлаги екдиллийиндә, тәрбийә мүәссисәләри илә аилә арасындаки екдилликдә арамаг лазымдыр.

☆